

С. В. ОНИЩЕНКО, О. А. ПУГАЧ

**ЗАГРОЗИ
ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ:
СУТНІСТЬ, ОЦІНЮВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ УПЕРЕДЖЕННЯ**

ПОЛТАВА 2015

С. В. ОНИЩЕНКО, О. А. ПУГАЧ

**ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ
УКРАЇНИ:
СУТНІСТЬ, ОЦІНЮВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ УПЕРЕДЖЕННЯ**

Монографія

Полтава 2015

УДК 330.366(477)

ББК 65.050.17(4Укр)

О 58

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (протокол № 4 від 29 вересня 2015 р.)

Рецензенти:

- Варналій З.С.** – професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д.е.н., професор;
- Мартинюк В.П.** – завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності Тернопільського національного економічного університету, д.е.н., професор;
- Момот Т.В.** – завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені М. Бекетова, д.е.н., професор.

О 58 Загрози економічній безпеці України: сутність, оцінювання та механізм упередження [монографія] / С. В. Онищенко, О. А. Пугач. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 337 с.

ISBN 978-966-616-148-5

У монографії досліджено теоретичні, методичні та практичні питання виникнення і поширення загроз економічній безпеці України. Розкрито сутність загроз, здійснено їх багатокритеріальну класифікацію та узагальнено зарубіжний досвід упередження загроз. Проаналізовано сучасні тенденції поширення загроз за складовими економічної безпеки національної економіки. Розкрито взаємозв'язок між економічною безпекою та рівнем тіньової економіки. Обґрунтовано інструменти та методи організаційно-економічного механізму протидії проявам тіньової економіки. Значну увагу приділено загрозам інвестиційно-інноваційної безпеки, визначено вплив інвестиційних та інноваційних чинників на рівень економічної безпеки держави. Запропоновано механізм упередження загроз економічній безпеці України. Розроблено структурну модель виникнення та поширення загроз економічній безпеці держави.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, магістрів, студентів, державних службовців і широке коло читачів, які цікавляться актуальними проблемами економічної безпеки України.

УДК 330.366(477)

ББК 65.050.17(4Укр)

ISBN 978-966-616-148-5

© С. В. Онищенко, 2015.

© О.А. Пугач, 2015.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І СУТНІСТЬ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ.....	13
1.1. Сутнісно-змістовна характеристика поняття «загрози» у системі економічної безпеки України.....	13
1.2. Систематизація та класифікація загроз економічній безпеці держави в системі національної безпеки.....	30
1.3. Міжнародний досвід упередження, нейтралізації та зменшення негативного впливу загроз на рівень економічної безпеки національної економіки.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	68
2.1. Інструментарій виявлення загроз економічній безпеці національної економіки.....	68
2.2. Сучасні тенденції та аналіз стану економічної безпеки України..	81
2.3. Оцінювання впливу загроз на стан економічної безпеки України.....	92
2.4. Прогнозування динаміки та впливу системних загроз на інтегральний показник економічної безпеки України.....	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	121
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ: ТІНІЗАЦІЙНИЙ ЧИННИК	128
3.1. Загальні підходи до оцінювання тіньової економіки в системі економічної безпеки держави	128
3.2. Оцінювання тінізаційних процесів в Україні за сферою виникнення.....	147
3.3. Інституційні та структурні детермінанти тіньової економіки в контексті економічної безпеки держави	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
РОЗДІЛ 4. ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	188
4.1. Інноваційна модель економічного розвитку у контексті забезпечення економічної безпеки України.....	188
4.2. Аналіз загроз інвестиційно-інноваційній безпеці держави в сучасних умовах функціонування національної економіки.....	196
4.3. Напрями мінімізації ризиків та загроз інвестиційно-інноваційній безпеці України.....	217

4.4. Концептуальні засади визначення стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки та пріоритетів інноваційного розвитку України.....	228
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	240
РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	249
5.1. Моделювання системи реальних і потенційних загроз економічній безпеці національної економіки.....	249
5.2. Удосконалення системи індикаторів економічної безпеки держави та методичних підходів до оцінювання економічної безпеки	257
5.3. Упередження та нейтралізація загроз у забезпеченні економічної безпеки національної економіки	274
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	287
ДОДАТКИ.....	295

S. V. ONISHCHENKO, O. A. PUGACH

**THREATS TO ECONOMIC SECURITY
OF UKRAINE:**

ESSENCE, EVALUATION AND PREVENTION MECHANISM

Monograph

Poltava 2015

UDC 330.366(477)

BBK 65.050.17(4Ukr)

О 58

*Recommended for publication by the Academic Council of Poltava National
Technical Yuri Kondratyuk University
(protocol № 4, September 29, 2015)*

Reviewers:

Varnaliy Z.S. – professor of Finance Department of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Doctor of Economics, Professor;

Мартинюк В.П. – head of Financial and Economic Security and Intellectual Property Department of Ternopil National Economic University, Doctor of Economics, Professor;

Момот Т.В. – head of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing Department of O.M.Beketov National University of Urban Economy, Doctor of Economics, Professor.

О 58 Threats to economic security of Ukraine: essence, evaluation and prevention mechanism [monograph] / S.V. Onishchenko, O.A. Pugach. – Poltava: PoltNTY, 2015. – 337 p.

ISBN 978-966-616-148-5

The theoretical, methodological and practical issues of threats to the Ukraine's economic security emergence and dissemination were investigated in the monograph. It was disclosed the essence of the threats, made their multicriterial classification and generalized foreign experience of threats prevention. The current trends of threats to economic security dissemination were analyzed for the components of the national economy. It was reveal the relationship between economic security and the level of the shadow economy. The tools and methods of organizational and economic mechanism for combating shadow economy were grounded. Considerable attention was paid the investment and innovation security threats, it was determined the influence of investment and innovative factors on the level of state economic security. The mechanism of prevention the threats to Ukraine's economic security were proposed. It was elaborated the structural model of the emergence and spread the threats to state economic security.

The monograph is intended for researchers, teachers, masters, students, government officials and a wide readership interested in current problems of economic security of Ukraine.

UDC 330.366(477)

BBK 65.050.17(4Ukr)

© S.V. Onishchenko, 2015.

© O.A. Pugach, 2015.

ISBN 978-966-616-148-5

CONTENTS

PREAMBLE	9
SECTION 1. THEORETICAL BASIS AND ESSENCE OF THREATS TO THE STATE ECONOMIC SECURITY	13
1.1. The essential content characteristic of «threat» concept in the system of economic security of Ukraine	13
1.2. Systematization and classification of threats to the state economic security in the national security system	30
1.3. International experience in preventing, neutralizing and reducing the negative impact of the threats on the level of national economy security	46
REFERENCES	62
SECTION 2. METHODIC APPROACH TO EVALUATION THE THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY	68
2.1. Tools identifying the threats to economic security of the national economy	68
2.2. Current trends and analysis of the Ukraine's economic security condition.....	81
2.3. Evaluation the impact of threats to the Ukraine's economic security...	92
2.4. Predicting dynamics and impact of the systemic threats to the integral index of Ukraine's economic security	106
REFERENCES	121
SECTION 3. STRUCTURE OF THE THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: SHADOW ECONOMY FACTOR	128
3.1. General approaches to the evaluation of the shadow economy in the system of the state economic security	128
3.2. Evaluation the shadow economy processes in Ukraine for the emergence sphere	147
3.3. Institutional and structural determinants of the shadow economy in context of the state economic security	161
REFERENCES	179
SECTION 4. INVESTMENT AND INNOVATION PROVIDING THE STATE ECONOMIC SECURITY	188
4.1. Innovative model of economic development in the context of providing the Ukraine's economic security	188
4.2. Analysis of the threats to the investment and innovation security in current conditions of functioning the national economy	196
4.3. Directions to minimize the risks and threats to the investment and innovation security of Ukraine	217

4.4. Conceptual bases of determining the strategic guidelines of providing the economic security and priorities of Ukraine's innovative development...	228
REFERENCES	240
SECTION 5. IMPROVEMENT OF ASSESSMENT SYSTEM THE ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY	249
5.1. Modeling of the real and potential threats to economic security of the national economy	249
5.2. Improvement of the system of economic security indicators and methodic approaches to the assessment the economic security	257
5.3. Prevention and neutralization of threats in providing economic security of the national economy	274
REFERENCES	287
APPLICATION	295

ПЕРЕДМОВА

Економіка України сьогодні проходить випробування в умовах падіння ВВП, зростання інфляції та бюджетного дефіциту, гострої кризи державних фінансів, грошової і банківської системи, відтоку капіталу, значної боргової залежності та загострення соціальної напруги населення. Глибина й масштаб загроз економіці України вимагають переосмислення суті та значення економічної безпеки держави, зумовлюють необхідність запровадження дієвого механізму упередження ризиків і загроз національній економіці. Ще в складнішому стані є реальний сектор економіки та рівень економічної безпеки України за умов низького рівня інвестиційно-інноваційного розвитку держави, розширення експортного потенціалу, пільгового кредитування, активізації державних програм підтримки стратегічно важливих галузей економіки. У результаті оцінювання масштабності назрілих проблем набуває особливої актуальності потреба в детальному дослідженні змісту, виду, чинників виникнення та способу поширення загроз економічній безпеці України. Основними з них на сучасному етапі є: високий рівень тіньової економіки, зростання інфляції та бюджетного дефіциту, зменшення валового нагромадження основного капіталу, зростання безробіття, несприятливий інвестиційний клімат, надто високий рівень державного боргу, неконтрольовані міграційні процеси, політична нестабільність тощо. Удосконалення наявних і розроблення нових механізмів стратегічного управління економічною безпекою України вирішально вплине на підвищення конкурентоспроможності й у цілому життєздатності національної економіки.

Базові концептуальні підходи до визначення сутності, ролі, складових і форм економічної безпеки наведені в наукових працях А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Д.-С. Мілля, Ф. Ліста, Дж.М. Кейнса, А. Бернса, Дж. Лючіані, В. Кабле, М. Кахлера, Е. де Сото, В. Паретто та інших. Наприкінці ХХ ст. уперше проблеми економічної безпеки були висунуті у публікаціях російських учених Л. Абалкіна, А. Архипова, А. Городецького, Н. Агадуліна, Б. Михайлова, В. Сенчагова, А. Татаркіна, В. Тамбовцева, Є. Олейнікова й інших. У цей самий час в Україні Г. Пастернак-Таранушенко започаткував екосестейт – науку про економічну безпеку. Значний внесок у дослідження проблем забезпечення економічної безпеки зробили такі вітчизняні науковці, як О. Барановський, І. Бінько, Д. Буркальцева, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Губський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Кириленко, Т. Ковальчук, В. Мартинюк, Ф. Медвідь, Т. Момот,

В. Мунтіян, О. Новікова, В. Онищенко, В. Предборський, О. Саєнко, О. Стародубцева, А. Сухоруков, В. Шлемко та багато інших. Однак, зважаючи на ґрунтовні напрацювання та достатньо високий інтерес у сфері економічної безпеки, поза увагою вчених залишається проблема усунення, зменшення негативного впливу та нейтралізація загроз економічній безпеці національної економіки.

На жаль, інституційні реформи, здійснені в рамках трансформаційного періоду, характеризуються непослідовністю й фрагментарністю проведення, наслідком чого є відсутність стратегічного підходу розвитку національної економіки. Така ситуація, особливо в умовах політичної та економічної нестабільності, є недопустимою, а реалізації державної політики є слабкою перед внутрішніми й зовнішніми викликами і загрозами економічній безпеці України.

Водночас масштабність тіньових процесів супроводжується зростанням небезпеки для національної економіки і зниженням головного пріоритету – забезпечення національних інтересів, які полягають у підвищенні конкурентоспроможності людини, суспільства, держави. Зростання та поширення на всі сфери економічної діяльності тінізації становлять значну загрозу соціально-економічному розвитку, економічній безпеці, системі державного управління, розбудові рівноправних, взаємовигідних міжнародних відносин.

Усе це створює суттєві перешкоди для реалізації державної економічної політики нашої держави і в підсумку – стабільного функціонування всієї економічної системи України.

З огляду на вищезазначене необхідною умовою успішного розв'язання вищеокресленого кола проблем є створення дієвої системи упередження, нейтралізації та зниження негативного впливу загроз на рівень економічної безпеки держави. Цим і обумовлюється цінність усебічного наукового дослідження сутності, методології оцінювання та механізму упередження загроз економічній безпеці України, що сприятиме зменшенню негативного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на розвиток національної економіки.

Головною метою монографії є вдосконалення теоретичних засад сутності та структури загроз і наукове обґрунтування системи оцінювання рівня економічної безпеки національної економіки. Саме цій меті підпорядкована загальна логіка та структура монографії, яка складається з п'яти взаємопов'язаних частин (розділів).

У першому розділі «Теоретичні засади і сутність загроз економічній безпеці держави» у хронологічній послідовності наведено сутнісно-змістовну характеристику поняття «загрози» у системі економічної безпеки

національної економіки, систематизовано й запропоновано багатокритеріальну класифікацію загроз економічній безпеці України. Узагальнено міжнародний досвід упередження, нейтралізації та зниження негативного впливу загроз на рівень економічної безпеки національної економіки.

У результаті проведеного дослідження вдосконалено теоретичні підходи до визначення економічної сутності загрози економічній безпеці держави в контексті співвідношення негативних чинників безпеки шляхом розкриття її організаційно-структурної побудови, джерел і передумов виникнення й формування та впливу на систему економічної безпеки національної економіки.

Другий розділ «Методичні підходи до оцінювання загроз економічній безпеці національної економіки» висвітлено існуючий інструментарій виявлення загроз національній економіці, проаналізовано стан економічної безпеки та схарактеризовано сучасні тенденції. Подано оцінку рівня впливу системних і додатково накопичених загроз на стан економічної безпеки України, а також спрогнозовано динаміку та вплив системних загроз на інтегральний показник за складовими економічної безпеки.

Оцінювання результатів комплексного аналізу поширення загроз економічній безпеці України підтвердило, що внаслідок тривалого накопичення у вітчизняній економіці системних диспропорцій через руйнацію старих структур і безсистемність створення нових – ринкових, в умовах загострення зовнішніх та внутрішніх суперечностей національна економіка перебуває в критичному стані. Найбільша кількість загроз із максимальним рівнем впливу сконцентрована в інвестиційно-інноваційній, фінансовій та енергетичній сфері, які безпосередньо відображають стан реального сектора національної економіки.

У третьому розділі «Структура загроз економічній безпеці держави: тінізаційний чинник» розглянуто загальні підходи до оцінювання тіньової економіки в системі забезпечення економічної безпеки держави, оцінено сфери виникнення тінізаційних процесів в Україні. З метою системного осмислення узагальнено наукові підходи інституційних і структурних ефективності бюджетного процесу, а також визначено інституційні деформації організації й реалізації бюджетного процесу та запропоновано шляхи їх усунення.

Досліджено вплив тіньової економіки як системної загрози економічній безпеці держави на її інтегральний показник. Проаналізовано тіньові процеси за сферою їх виникнення в Україні, що свідчить про зростання тіньових операцій і підвищення в цілому рівня тіньової економіки по Україні. В

умовах прискорення трансформаційних процесів у розвитку національних економічних систем створюються нові за змістом та формою прояву організаційні умови їх функціонування. Мова йде насамперед про нові інституційні та структурні детермінанти тіньової економіки, що набувають системного характеру у сфері реалізації прав власності, розвитку ринку нелегальних капіталів.

У четвертому розділі «Інвестиційно-інноваційне забезпечення економічної безпеки держави» запропоновано інноваційну модель економічного розвитку України з урахуванням загроз інвестиційно-інноваційній безпеці в сучасних умовах функціонування національної економіки. Визначено напрями мінімізації ризиків і загроз інвестиційно-інноваційній безпеці України та запропоновано концептуальні засади щодо визначення стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки й пріоритетів інноваційного розвитку України.

Завершальну частину монографії – п'ятий розділ «Удосконалення системи оцінювання рівня економічної безпеки національної економіки» – присвячено моделюванню системи реальних і потенційних загроз економічній безпеці з позицій їх своєчасного виявлення та передбачення. Удосконалено систему індикаторів економічної безпеки держави й методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки на засадах ретроспективного аналізу загроз, а також запропоновано пріоритетні напрями забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі упередження та нейтралізації загроз.

Аргументовано, що в умовах структурних трансформацій підґрунтям для формування системи інституційного забезпечення бюджетного процесу в Україні повинна стати модель інституційної архітектоніки, яка являє собою цілісну систему, що складається з окремих підсистем інституційного забезпечення, які включають сукупність інститутів та інституцій, що діють у межах інституційно-правового поля й у практичній площині реалізуються шляхом використання адаптивних інструментів реалізації бюджетного процесу.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, студентів, державних службовців і широке коло читачів, які цікавляться актуальними проблемами забезпечення економічної безпеки в Україні.

Автори висловлюють щирі вдячність рецензентам – докторам економічних наук, професорам З. С. Варналію, В. П. Мартинюку та Т. В. Момот за високу оцінку монографії й змістовні поради при її написанні.